

СУТНІСТЬ ТА ПРИНЦИПИ УПРАВЛІННЯ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ

У статті подано аналіз сутності та принципів управління в галузі освіти. Автор тлумачить поняття "управління", "керівництво" та "менеджмент", встановлюючи їх спільну семантичну основу. З урахуванням фундаментальних засад управлінської діяльності розглядаються основні принципи управління.

Ключові слова: освіта, управління, принципи.

Перехід України до ринково орієнтованої економіки вимагає оновлення практики управління освітою. Як наголошується в Національній доктрині розвитку освіти: "Сучасна система управління сферою освіти ... повинна враховувати регіональні особливості, тенденції до зростання автономії навчальних закладів, конкурентоспроможності освітніх послуг. Першочерговими завданнями є налагодження високопрофесійного наукового, аналітичного, інформаційного супроводу управлінських рішень, подолання розрізненості адміністративних даних" [11, с. 302]. До основних напрямів модернізації управління, згідно з документом, належать такі: оптимізація державних управлінських структур, децентралізація управління; перерозподіл функцій та повноважень між центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та навчальними закладами; перехід до програмно-цільового управління; поєднання державного і громадського контролю; запровадження нової етики управлінської діяльності, що базується на принципах взаємоповаги, позитивної мотивації; прозорість розроблення, експертизи, апробації та затвердження нормативно-правових документів; створення систем моніторингу ефективності управлінських рішень, їх впливу на якість освітніх послуг на всіх рівнях; організація експериментальної перевірки та експертизи освітніх інновацій; запровадження новітніх інформативно-управлінських і комп'ютерних технологій; демократизація процедури призначення керівників навчальних закладів, їх атестація; удосконалення механізму ліцензування, атестації та акредитації навчальних закладів; підвищення компетентності управлінців усіх рівнів; більш широке залучення до управлінської діяльності талановитої молоді, жінок, а також виховання лідерів у сфері освіти [11, с. 303].

Наявність таких багатоаспектних напрямів модернізації управління пов'язане з глобальними процесами, що відбуваються на рівні національного освітянського співтовариства в контексті посилення теорії та методології управління.

Зауважимо, що проблематика теорії, методології та історії управління в галузі освіти знайшла відображення в публікаціях А.В. Губи, Л.І. Даниленко, Г.В. Єльнікової, Л.М. Калініної, І.Л. Лікарчука, В.К. Майбороди, Л.А. Онищук та ін. У нашій статті привертається увага науково-педагогічної громадськості до питання тлумачення сутності управління та його основних принципів.

Мета дослідження: розкрити сутність та основні принципи управління в галузі освіти.

Завдання дослідження: на основі аналізу підходів до розуміння специфіки управлінської діяльності розкрити сутність та принципи управління в галузі освіти.

Аналізуючи сучасні дослідження [2; 5; 7], ми стикаємось з такими поняттями, як "менеджмент", "управління", "керівництво". Розглянемо ці поняття.

Термін "менеджмент" походить від англійського слова "to manage" – управляти. Отже, менеджмент буквально означає "управління людьми". Сучасні дослідники наголошують на невизначеності понятійної бази менеджменту. На їхню думку, в умовах динамізму життєдіяльності цілковите врахування всіх деталей стає мало реальним. Завдання менеджменту полягає у створенні адаптивних, швидко реагуючих управлінських механізмів, а менеджера – в реалізації комплексних і системних підходів [14, с. 5].

Поняття "менеджмент" використовується, як: синонім терміна "управління організацією" безвідносно до її розмірів, видів діяльності і форм власності; еквівалент вислову "управління національною економікою" у вищих ешелонах адміністрування: у державному, галузевому й регіональному; аналог терміна "керівництво колективом"; синонім терміна "апарат управління" [13, с. 13].

Однак, маємо наголосити, що поняття "менеджмент" тлумачиться і як самостійна галузь знань. Ф.М. Русинов, Л.Ф. Нікулін, Л.В. Фаткін підкреслюють, що менеджмент є міждисциплінарною галуззю знань, котру доцільніше називати "інноваційна управлінська думка", що поєднує в собі: науку; спеціалізований вид діяльності й досвід; методи і форми управління; професіоналів-менеджерів; ноу-хау, що примножується організаційно-управлінським мистецтвом [14, с. 41].

Зауважимо, що в науковій літературі існують різні підходи до визначення сутності менеджменту. Так, М.М. Мартиненко та І.А. Ігнат'єва [8, с. 37], Ф.І. Хміль [15, с. 22], розглядають процес менеджменту через постановку та впорядкування цілей діяльності організації, яка функціонує в ринкових умовах, шляхом раціонального використання її матеріальних, трудових і фінансових ресурсів. На думку авторів, процес постановки цілей являє собою головну функцію управління.

Ф.М. Русинов, Л.Ф. Нікулін і Л.В. Фаткін наголошують, що сучасний менеджмент являє собою особливий тип гнучкої організаційної системи управління комерційними організаціями і недержавними підприємствами, що зумовлений умовами та особливостями ринкової економіки. Вони аналізують менеджмент як особливу динамічну організацію управління, що необхідна економічно самостійному господарюючому об'єкту в ринковій економіці. На думку вчених, менеджмент – гнучка система підприємливого та інноваційного керівництва, здатного реагувати на

кон'юнктуру ринку, умов конкуренції та своєчасно адаптуватися до умов зовнішнього середовища. Також дослідники розглядають менеджмент і як елемент культури, системи цінностей і переконань [14, с. 34-35].

Б.М. Андрушків і О.Є. Кузьмін під поняттям "менеджмент" розуміють цілеспрямовану дію на колектив працівників або окремих виконавців з метою реалізації поставлених завдань і досягнення визначеної мети [1, с. 6].

О.І. Мармаза тлумачить менеджмент як вид людської діяльності. На її думку, він розповсюджується на ділову, сімейну та інші сфери життя людини. Менеджмент завжди пов'язує із ефективністю досягнення мети діяльності [7, с. 42].

А.В. Губа наголошує, що менеджмент є складним соціальним явищем, яке перебуває під впливом величезної кількості економічних, соціальних, політичних та інших факторів і умов ... Учений розглядає проблеми освітнього менеджменту через теорію і практику управління освітніми системами з метою забезпечення кінцевого результату (становлення, саморозвиток особистості) на підставі розвитку науково-педагогічного потенціалу, високої якості освітнього процесу на шляху перетворення системи від традиційного управління до самоорганізації [4, 9, 13].

Як бачимо, специфіка досліджуваного поняття, його функціональна багатогранність зумовлена соціально-економічними, психолого-педагогічними, організаційними аспектами діяльності людини і полягає в постановці та реалізації окресленої мети.

В одному семантичному ряду з поняттям "менеджмент" стоїть категорія "управління", яка дослідниками тлумачиться також по-різному. Л.А. Онищук наголошує, що управління є елементом, функцією організованих систем різної природи: біологічних, спеціальних, технічних, яка забезпечує збереження їх певної структури, підтримку режиму діяльності, реалізацію програми, цілей діяльності. Науковець відзначає, що управління, будучи соціальним явищем, разом з тим є специфічним видом праці, характерною рисою якої повинна бути творча активність, здатність застосовувати наявні знання для успішного досягнення визначеної мети, перетворення дійсності [12, с. 12-13].

Б.А. Гаєвський визначає предмет науки управління як знання, яке уможливорює приводити будь-який об'єкт у відповідність з потребами, законами функціонування і розвитку власного потенціалу, а також теоретична характеристика об'єктивних і суб'єктивних механізмів організації управління цими об'єктами в їх взаємозв'язках із зовнішнім середовищем [3, с. 8].

М. Мескон, М. Альберт і Ф. Хедоурі стверджують, що управління – це процес планування, організації, мотивації та контролю, необхідний для того, щоб сформулювати та досягти цілей організації [10, с. 38].

Г.В. Єльнікова вважає управління особливим видом людської діяльності в умовах постійних змін внутрішнього та зовнішнього середовища, який забезпечує цілеспрямований вплив на керовану систему для збереження і впорядкування її в межах заданих параметрів на основі закономірностей її розвитку та дії механізмів самоуправління [6, с. 10-11].

Ф.І. Хміль [15], Б.М. Андрушків і О.Є. Кузьмін [1] ідентифікують зазначену категорію як цілеспрямований вплив на процес, об'єкт, систему з метою збереження її стійкості, поведінки у зв'язку зі зміною обставин або переведення з одного стану в інший. Науковці наголошують, що менеджмент є системою управління та її складовим елементом.

На суттєвих відмінностях досліджуваних понять акцентує увагу Т.В. Рогова. Учений стверджує, що від управління менеджмент відрізняється тим, що передбачає вищий ступінь свободи керівників і підлеглих в умовах невизначеності ситуації. Вітчизняне поняття "управління" сформувалося в надрах адміністративної системи, ґрунтується на обмеженні такої свободи і визначеності основних подій і процесів на багато років уперед за допомогою централізованого планування [13, с. 14].

Досліджуючи семантичну близькість менеджменту та управління, Ф.М. Русинов, Л.Ф. Нікулін, Л.В. Фаткін виокремлюють 4 тенденції розвитку інноваційної управлінської думки: 1) інтернаціоналізація менеджменту, осмислення нових реальностей, зумовлених міжнародним поділом праці, зростання взаємозалежності у світовій економіці, розвиток транснаціональних корпорацій та міжнародних систем інформації; 2) зростання міжнародної конкуренції, внаслідок якої виживають найбільш ефективні корпорації; 3) орієнтація на такі цінності, як соціальна та економічна ефективність, реалізація потенціалу працівника і системи, очікування нововведень; 4) поєднання різних типів систем управління – як жорстко регламентованих, так і тих, що ґрунтуються на внутрішній свободі – в залежності від прийнятої оргкультури та людських стосунків [14, с. 44].

Таким чином, аналіз наукової літератури з питань управління доводить відсутність однозначного сприйняття цієї дефініції. Розбіжності у визначенні сутності поняття пов'язані з наявністю багатьох підходів щодо змісту управлінської діяльності.

Не існує єдиної точки зору щодо сутності поняття "керівництво". Л.А. Онищук вважає, що керівництво є складовою управління. На її думку, сутність керівництва полягає у створенні, забезпеченні та оптимізації системи управління, що визначає їх пряму взаємозалежність [12, с. 32].

Т.В. Рогова на основі аналізу наукової літератури виділяє такі тлумачення управління та керівництва [13, с. 11-12]:

- поняття "керівництво" визначається як більш широке, оскільки в процесі керівництва здійснюється регулювання діяльності конкретних людей, їх груп і колективів, їх взаємовідносин, а регулювання розглядається як управління; керівництво передбачає постановку мети, конкретизацію завдань і розробку спеціальних функцій (необхідний розподіл праці при загальній її кооперації). Управління ж є адміністративною функцією керівництва і передбачає реалізацію загальних функцій управління в будь-якому спеціалізованому виді управлінської діяльності

(планування, організація, координування, контроль, регулювання, облік і аналіз); керівництво – це "наука управління плюс мистецтво";

• поняття "управління" є більш широким, тому що: при управлінні керівник може як сам безпосередньо керувати, так і використовувати інші (непрямі) способи впливу на підлеглих, що не вичерпуються його прямими наказами й розпорядженнями, тобто управляти; поняття "управління" охоплює і людей, і неживі предмети (техніку, технологічні процеси), тоді як керівництво є можливим тільки по відношенню до людей; керівництво (адміністрування, розпорядництво) є однією з функцій управління (при цьому керівництво трактується не як стимулювання, мотивація, а саме як адміністрування);

- керівництво забезпечує тільки сьогочасне функціонування школи, а управління – її розвиток;
- терміни "управління" та "керівництво" є синонімічними.

Як бачимо, поняття "керівництво" та "управління" лежать в одній семантичній площині й ототожнюються. Зважаючи на специфіку нашого дослідження ми будемо оперувати поняттям "керівництво" у контексті загальної теорії управління.

Оскільки управлінська діяльність базується на визначених фундаментальних засадах, які відображають її специфіку, уважаємо за доцільне звернутися до проблеми обґрунтування принципів управління. Під поняттям принципу розуміють "фундаментальне вихідне положення, що впливає із стійких тенденцій, закономірностей існування і розвитку конкретної системи. Ці тенденції і закономірності мають об'єктивний характер, тому їх порушення чи невиконання призводять до руйнування даної системи" [9, с. 77].

Дослідники В.І. Маслов і В.В. Шаркунова виокремлюють такі принципи управління в установах освіти [9, с. 78–84]:

• принцип соціальної детермінації в управлінні навчальним закладом вимагає передусім розуміння керівництвом головних соціальних завдань, суспільної ідеології освіти на конкретному етапі історичного розвитку держави. Від цього залежить чітке визначення мети, конкретизації змісту, форм, методів організації навчально-виховного процесу в підлеглий установі. Принцип вимагає поваги до національних традицій народів України, врахування регіонального менталітету населення, творчого підходу до місцевих концепцій освіти, якщо їхні ідеї не суперечать закону про освіту і державній програмі;

• принцип гуманізації і психологізації в діяльності менеджера має базуватись на повазі до кожної особистості, з якою він вступає в ділове спілкування. Згідно з принципом людина розглядається не як фактор, а як кінцева мета, заради якої здійснюється управлінська діяльність, і водночас як важливий засіб, від якого залежить кінцевий результат. Це додержання існуючих законів, повага до народних традицій, психологічна компетентність і культура діяльності. Принцип вимагає від керівника здатності до емпатії, вміння поглянути на деякі явища очима іншої людини та моделювати її вчинки, передбачати психологічні реакції;

• принцип науковості і компетентності в управлінні установами освіти передбачає оволодіння керівником теоретичними питаннями і технологією педагогічного процесу, вікової психології, фахових методик, менеджменту, сучасної політології та соціології. Науковий підхід у процесі менеджменту спирається на надбання психології і передусім практичні рекомендації щодо забезпечення всебічного розвитку особистості, її творчих здібностей, застосування діагностичних методик, попередження конфліктів, стимулювання і згуртування колективу, вдосконалення стилю керівництва;

• принцип інформаційної достатності в менеджменті визначається його вирішальною роллю на всіх етапах управлінського циклу: прогнозуванні, організації виконання, оцінки результатів і корекції. Професійна робота менеджера починається з аналізу систематизованої за різними параметрами інформації. Від умінь організувати її надходження, обробляти, аналізувати і використовувати залежать якість і оперативність праці адміністрації;

• принцип аналітичного прогнозування в діяльності менеджера відображає моделюючі процеси різного рівня, що мають відбуватися у керованій соціальній системі, якою є навчальний заклад. Принцип передбачає відповідні зміст, форми, методи організації діяльності колективів, спрямовані на реалізацію мети і завдань, визначених у документі;

• принцип оперативного регулювання тісно пов'язаний з безпосередньою процесуальною діяльністю менеджера освіти, оскільки завдяки йому виконуються всі управлінські рішення, відбувається реагування на інформацію, що надходить, створюються потрібні умови для праці, усуваються непередбачені перешкоди, коригуються плани і дії колективу навчального закладу. Принцип спирається на чітку організацію праці, визначення і розподіл обов'язків адміністрацією, постійне функціонування каналів прямого і зворотного зв'язку, налагоджену систему взаємодії всіх ланок управління, запрограмовану наявність резерву виконавців і енергоресурсів. Головною ідеєю цього принципу є: все, що намічено, повинно бути виконано; все, що заважає, має бути усунено; якщо намічено помилково, то визнано і виправлено в установлені терміни;

• принцип зворотного зв'язку працює на інформаційне забезпечення управлінської діяльності. На відміну від принципу загального інформаційного забезпечення, зворотний зв'язок спрямований на задоволення потреб організаційно-регулятивних і контрольно-коригуючих функцій процесу управління. Він дає змогу керівникові установи зіставити дійсний стан справ з тим, що має бути відповідно до розроблених і прийнятих програм, планів, наказів, положень тощо. Здійснюючи контрольно-аналітичну діяльність, менеджер визначає рівень якості функціонування різних структур навчального закладу, вживає обґрунтовані заходи для покращення справ, вносить зміни в діяльність колективу;

• принцип наступності і перспективності тісно пов'язаний з універсальними гегелівськими законами, що виявляються в усіх сферах життя. Менеджер освіти ніколи не повинен стояти на точці зору, що все, що він робить, починається з нуля. Такий підхід обов'язково призведе до відтворення помилок минулого, створення спрощених педагогічних систем. Нездатність менеджера аналізувати спадщину минулого, досвід сьогодення, критично

оцінити свої можливості не дасть змоги розробити стратегічні перспективи розвитку керованої установи освіти, не зробить її конкурентоспроможною в умовах ринкових відносин;

- принцип демократії та централізму є одним з фундаментальних чинників, що забезпечує ефективну управлінську діяльність менеджера. Згідно з принципом, ефективне управління ґрунтується на чіткому розподілі влади між особистістю і відповідними структурами, конкретно визначеному механізмі, що регулює відносини між ними;

- принцип стимулювання і згуртування кадрів у діяльності менеджера відображає хрестоматійне положення при вирішальну роль виконавців у будь-якій справі. Стимулювання кадрів передбачає постійну орієнтацію колективу на педагогічні інновації, кращий досвід, бажання і вміння використовувати наукові досягнення в галузі психології, фахових методик, а також надбання культури і духовної спадщини;

- принцип правової пріоритетності і законності передбачає узгодженість діяльності менеджера навчальної установи з законодавством України в питаннях освіти, праці, охорони дитинства, прав людини та ін. Розроблення і прийняття управлінських рішень, їх виконання мусять відповідати існуючим правовим нормам, мати певне юридичне пророблення, а в окремих випадках – юридичну експертизу;

- принцип фінансово-економічної раціональності і ділової активності відображає залежність здійснення всіх стратегічних цілей, якісної реалізації поточних справ від можливостей їх науково-методичного, матеріально-технічного забезпечення, фінансування. Тому розроблення різних проектів, педагогічних інновацій, прийняття управлінських рішень обов'язково повинні мати фінансово-економічне обґрунтування, бути збалансовані можливостями та реальними потребами навчального закладу.

Представлені принципи відображають багатоаспектну сутність та основні складові управління, що впроваджуються комплексно за правилом взаємодоповнювальності. Важливість вищезазначених принципів полягає в установленні правил дій і поведінки всіх підпорядкованих суб'єктів, узгодженні, об'єднанні, координації та регуляції їхньої діяльності, що впливає на процес прийняття та реалізації управлінських рішень. Принципи управління регулюють ті норми професійної діяльності, відповідно до яких функціонує система менеджменту організацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрушків Б. М. Основи менеджменту: підручник / Б.М. Андрушків, О.Є. Кузьмін. – Львів: СВІТ, 1995. – 296 с.
2. Вікторов В. Г. Управління якістю освіти (соціально-філософський аналіз): [Монографія] / В.Г. Вікторов. – Дніпропетровськ: Пороги, 2010. – 286 с.
3. Гаєвський Б. А. Основи науки управління: [Навч. посіб.] / Б.А. Гаєвський. – К.: МАУП, 1997. – 112 с.
4. Даниленко Л.І. Інноваційний освітній менеджмент: навч. посіб. / Лідія Даниленко. – К.: ГЛАВНИК, 2006. – 143 с.
5. Мармаза О. І. Менеджмент в освіті: секрети успішного управління: [наук.-метод. посібник] / О.І. Мармаза. – Х.: Основа, 2005. – 176 с.
6. Мартиненко М. М. Стратегічний менеджмент: [Підручник] / М.М. Мартиненко, І.А. Ігнатієва. – К.: Каравела, 2006. – 320 с.
7. Маслов В. І., Шаркунова В. В. Принципи менеджменту в установах освіти / Валентин Маслов, Вікторія Шаркунова // Освіта і управління. – 1997. – № 1. – С. 77 – 84
8. Мескон М. Основы менеджмента: [Пер. с англ.] / Майкл Мескон, Майкл Альберт, Франклин Хедоури. – М.: ДЕЛО, 2002. – 704 с.
9. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта в Україні. Нормативна база. – К.: КНТ, АТІКА, 2004. – С. 294 – 309
10. Онищук Л. А. Теоретичні і методичні основи гуманізації управління загальноосвітніми навчальними закладами I – II ступенів: дис. ... д. пед. н.: 13.00.01 / Онищук Людмила Анатоліївна. – К., 2006. – 398 с.
11. Рогова Т. В. Персоналізований підхід в управлінні педагогічним колективом школи: монографія / Т.В. Рогова. – Х.: Нове слово, 2006. – 300 с.
12. Русинов Ф. М. Менеджмент и само менеджмент в системе рыночных отношений: [Учеб. пособ.] / Ф.М. Русинов, Л.Ф. Никулин, Л.В. Фаткин. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 352 с.
13. Хміль Ф. І. Основи менеджменту: [Підручник] / Ф.І. Хміль. – К.: Академвидав, 2007. – 576 с.

Подано до редакції 22.03.12